

Na ivola qo e volai veitaravi kina na veika me caka nio vakarau suka tale ni oti nomu cakacaka ena PALM.

Mo drau veivosakitaka na ivola qo kei boso ena nomudrau boso ni veitalatala.

VO E VULA ONO MO LESU TALE

Raica na tikinisiga e cava kina nomu pasipote

- Qarauna me vinaka tiko nomu pasipote, mo curu tale kina i nomu vanua ena siga lokuci.
- Ke vo ga e ono na vula me cava kina, vaqaqa se cava na lawa ni curuvanua, me kua ni vakaleqai kina nomu lesu.
- Na itukutuku vovou baleta na pasipote sa cava se sa yali kei na lawa ni curuvanua e kune ena valenivolavola ni mata ni dui matanitu ena Pasifika kei Timor-Leste.

Sala eso ni lesu tale kei na kena isau

Mo drau veivosakitaka kei boso na sala ni lesu tale.

Cakacaka vakalekaleka: nomu boso sa sauma oti nomu ivodovodo ni waqavuka lesu. Na tikite ena soli ni vo e lima na siga mo vodo. Na vakasala tale eso baleta na vodo lesu, qiria na tabana ni veitokoni ni PALM ena **(1800 51 51 31)** se imeli (palm@dewr.gov.au).

Cakacaka dede: rawa nio sauma ga vakataki iko na sala ni lesu i vanua. Modrau veivosakitaka kei boso modrau nanuma tiko:

- gauna ni vuka kei na ivodovodo
- vuka e lomai Ostrelia ina rara ni waqavuka levu, ke gadrevi
- bibi ni iyaya e vakatarai (ni sivia na kena iyalayala, rawa ni saulevu sara, mo kila rawa gona na kena iyalayala)
- isau ni vakaicili ena lesu tale, ke gadrevi
- ivodovodo ni waqavuka e loma ni nomu vanua
- iyaya sega ni vakacavacavataki (duty-free) mai nomu vanua.

Raica se vica nomu ilavo maroroi

Ke o via sauma vakataki iko na ivodovodo lesu, mo vakadeitaka ni tiko vei iko na kena isau.

Vakadeitaka ni rauta nomu ilavo maroroi me saumi kina na veika tale eso ena nomu lesu, me vaka na kana kei na gunu.

VO E VULA TOLU MO LESU TALE

Veivosakitaka vakavuvale nomu lesu tale

De vinaka me veivosakitaki:

- na inaki e so dou sa bucina ena nomu lako mai Ostrelia
- na ilavo maroroi ona kauta lesu
- cava beka o na cakava mo marautaka kina nomu lesu i vale
- cava so ratou vinakata mo kauta lesu yani (nanuma ga ni saulevu na iyaya bibi sivia)
- sala mai rara ni waqavuka i vale.

Ke tiko nomu leqa, veivosakitaka kei na daunivakasala (liaison officer, CLO) se mata vakacakacaka (labour attaché). Na yacadratou na daunivakasala se vakaillesilesi qo e kune ena veilawa ni PALM: (www.palmscheme.gov.au/contact).

Vakadeitaka na visa

- Kerei boso me tukuna se o visa cava kei na tikinisiga ena cava kina. O boso e rawa ni kunea qo ena nona akaude immi.gov.au ena [veilawa ni Department of Home Affairs: \(www.homeaffairs.gov.au/immiaccount\)](http://www.homeaffairs.gov.au/immiaccount).
- Na itukutuku qori ena yaga nio na kere ilavo ni vakacegu (superannuation) nio na lesu tale. Na ilavo ni vakacegu e rawa ga ni tarai ni sa cava na visa.

Vakarautaka na ivola ni veika o sa rawata

De vinaka mo vakarautaka na ivola ni veika o sa rawata ena nomu tiko e Ostrelia.

Me vaka:

- Na CV e volai kina na itavi kei na cakacaka o sa qarava oti, kei na ivola ni veitataunaki nei boso
- ivola vakadinadina eso ni vuli o sa rawata e Ostrelia
- ivolatara ni qaravi misini kei na draiva
- veika tale eso o sa rawata, me vaka na veiqaravi raraba se qito.

VO E VULA RUA MO LESU TALE

Kila na icakacaka ni tara ilavo ni vakacegu nio sa yaco i vale

Nio sa biuti Ostrelia e rawa ni o kerea mo tara nomu ilavo ni vakacegu ena Departing Australia Superannuation Payment (DASP).

- Na DASP e qaravi mai na Australian Taxation Office (ATO). Na kerekere ni DASP e kune ena [veilawa ni ATO: \(www.ato.gov.au/individuals-and-families/coming-to-australia-or-going-overseas/coming-to-australia/returning-to-your-home-country#Claimingyoursuper\)](http://www.ato.gov.au/individuals-and-families/coming-to-australia-or-going-overseas/coming-to-australia/returning-to-your-home-country#Claimingyoursuper).
- Rawa nio tekivutaka na kerekere qo nio se tiko e Ostrelia, mo qai vakaotia nio sa yaco i vale, ke o sa sotava na veika lavaki.
- Na itukutuku se o cei e rawa ni tara ilavo ena DASP, kena icakacaka, kei na itukutuku cava e lavaki mo solia nio tara ilavo ena DASP e kune ena ivoladusidusi 'Understanding your superannuation' [ena veilawa ni PALM: \(www.palmscheme.gov.au/resources/superannuation-pacific-workers\)](http://www.palmscheme.gov.au/resources/superannuation-pacific-workers).
- Vakadeitaka se itukutuku cava e gadrevi nio tara ilavo ena DASP. E levu na itukutuku qori ena rawarawa ni soli nio se tiko e Ostrelia. E so beka na ivola ena vinakati me sitabataki na kena lavelave. Taroga rawa vei iratou na vakaillesilesi ni ilavo ni Vakacegu se itukutuku cava so ena gadrevi.
- Daumaka me dola tu ga nomu akaude ni baqe e Ostrelia me qai vakacurumi kina na ilavo ni DASP.
- Veivosaki kei boso ke o gadreva tale na veivuke. De na tokona nomu vakavulici ena DASP ena veiramata se kompiuta.

Kila na icakacaka ni vakalewe fomu ni vakacavacava ni Ostrelia nio sa na lesu tale i vale (cakacaka dede ga)

Ke o cakacaka dede, ena vinakati beka mo vakalewe fomu ni vakacavacava.

Vakadeitaka:

- lako ina [veilawa ni ATO \(www.ato.gov.au/individuals-and-families/coming-to-australia-or-going-overseas/coming-to-australia/returning-to-your-home-country#Lodgingyourtaxreturn\)](http://www.ato.gov.au/individuals-and-families/coming-to-australia-or-going-overseas/coming-to-australia/returning-to-your-home-country#Lodgingyourtaxreturn)
- wilika na ivoladusidusi ni vakalewe fomu ni vakacavacava [ena veilawa ni PALM \(www.palmscheme.gov.au/resources/lodging-tax-return\)](http://www.palmscheme.gov.au/resources/lodging-tax-return).

Ke se bera ni cegu na lomamu, drau veivosaki kei boso.

Maroroya vinaka na ivolatukutuku vakacakacaka

Wili kina:

- nomu naba ni vakacavacava e Ostrelia (TFN)
- yaca ni ilavo ni vakacegu e Ostrelia, kei na kena naba ni bisinisi (ABN)
- nomu naba ni akaude ni ilavo ni vakacegu

- itukutuku kei nomu itaukei ni cakacaka, wili kina na yaca ni bisinisi, kena itikotiko kei na kena ABN
- matailalai ni volayaca ena [MyGov](http://my.gov.au) (my.gov.au)
- matailalai ni nomu akaude ni baqe kei na lavelave ni itukutuku (statement) ni akaude o vinakata me saumi kina na DASP.

Na veika qo ena gadrevi ke o via tara ilavo ni vakacegu ena DASP, se vakalewe fomu ni vakacavacava, se via cakacaka tale e Ostrelia.

VO E VULA DUA MO LESU TALE

Sauma vakaoti na bili

Wili beka kina:

- bili ni talevoni
- itotogi mo sauma.

Vakasamataka se me vakau vakacava i vale na ilavo maroroi

- Raica na veilawa ni kabani ni vakau ilavo me vaka na Western Union, Send Money Pacific, se Rocket Remit, se sala cava e vinaka vei iko.
- Taro mai nomu baqe e Ostrelia se bau saumi na vakau ilavo i noda.

Vakaitavi ena veivosaki ni veitalatala kei boso

- Na veivosaki qori e rawa ni baleta e dua na ilala, se baleti iko ga.
- Kerekere vei boso mo drau veivosaki ke o via lesu tale i Ostrelia mo cakacaka tale.

Vakadeitaka se ivola cava so vakavuniwai ena gadrevi ena nomu lesu i vale

Me vaka:

- Vola vakavuniwai e gadrevi ena so na vanua me vaka na matenigacagaca kei na HIV.
- Volatukutuku vakavuniwai, wili kina na kena e baleta na tikovata kei na vakaluvoni.
- Vakayagataka rawa na ivola vakavuniwai (prescription), wili kina na tarovi ni vakaluvoni kei na iyaya me vaka na Iloilo kabi (contact lens) se na matailoilo, de dredre mai vanua.

Otioti ni 'claim' ni inisua vakavuniwai e Ostrelia

- Ke tiko nomu taro, tarogi boso se rai ina ivoladusidusi ni [PALM scheme health insurance](http://www.palmscheme.gov.au/resources/health-insurance): (www.palmscheme.gov.au/resources/health-insurance).

VO E MACAWA DUA MO LESU TALE

Otioti ni veisaumi kei na ilavomusu

- Veivosaki kei boso ke sega ni donu vei iko na iotioti ni veisaumi.
- Qarauna me veirauti nomu ilavo baleta na vuka lesu.

Vakarau vagalala mai vale

Tarogi boso baleta na veika e lavaki. De na vinakati mo:

- samaka vakavinaka nomu icili
- bokoca na livaliva, wai & s
- bokoca na veilawa (internet)
- vakasuka na ki
- kerea me vakasukai na kena ivakadei (bond).

Vakavolā na naba ni talevoni kei na imeli yaga (raica na teveli e ra sara)

Vakavola na naba ni talevoni kei na imeli ena rawa ni yaga ena nomu lesu i vale:

- naba ni veitokoni ni PALM – qiria na (1800 51 51 31) se imeli ina (palm@dewr.gov.au)
- boso, manidia, itokani vakacacakaka
- CLO se mata vakacacakaka
- so tale na veikilai de na yaga vei iko ena nomu lesu i vanua.

Talevoni ni Ostrelia kei na kena sim

- Me sema tu ga na talevoni me yacova nio vakarau biuti Ostrelia.
- Ke o kila nio na lesu mai, deo na via maroroya na talevoni kei na kena sim (ia mo kila se vica na kena isau)
- Bokoca na talevoni kei na kena sim se peleni, ke sa nomu lewa.

Sala ni vuka lesu

- Vakadeitaka ni sa solia o boso nomu tikite ni waqavuka kei na kena matailalai ni vo e lima na siga mo biubiu kina.

Tukuna nomu naba ni talevoni kei na imeli

Tukuna nomu naba ni talevoni kei na sala eso ni veitaratara mai vanua vei:

- boso
- Department of Employment and Workplace Relations: (palm@dewr.gov.au).

SIGA O BIUTI OSTRELIA KINA

Cava so me kau e waqavuka

Na veika qo me tiko ena nomu kato tuberi (sega ni o koya e vodo vakako):

- na ivola qo kei na naba ni talevoni yaga
- pasipote bera ni cava
- tikite, ivola ni vuka (itinerary), ivola ni otela ke dua
- wainimate lavaki (prescription) ke dua, ivola nei vuniwai baleta na wainimate qori
- vakalailai na ilavo baleta na kana kei na veika tale eso ena nomu ilakolako
- ivola vakadinadina eso me yaga ena nomu tara ilavo ni DASP.

Nanuma dei

- De na vinaka me dola tu ga nomu akaude ni baqe me vakacurumi kina na ilavo me vaka na iotioti ni veisaumi, ilavo ni vakacavacava se ilavo ni vakacegu. Ke sega, sogota na akaude. Taroga se vica na kena isau me dola tu ga na akaude.
- Vakarautaka na iyaya bibi sivia, mo kila na kena ivodovodo. E dau saurawarawa ni veivosakitaki ni bera na yaco i rara ni waqavuka.
- Kua ni kauta e levu na ilavo qaqa nio lako i vanua.
- Dau veivosakitaka na leqa eso kei nomu boso, daunivakasala (CLO) se mata vakacacakaka.
- Na yacadratou na daunivakasala (CLO) kei na mata vakacacakaka e kune ena veilawa ni PALM: (www.palmscheme.gov.au/contact).

